

Libris .RO

Respect pentru oameni OCTAVIAN SIMU

ȘAMANISMUL

Călătorie între două lumi

EDITURA HERALD

București, 2018

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE	7
I OBIECTUL	11
Excurs etimologic	15
Șamanism, șaman, șamanitate	17
II SUBIECTUL	33
A fi sau a nu fi... șaman	42
Inițierea șamanică: moarte și înviere mistică	47
Veșminte și podoabe pentru un corp magic	54
Toba șamanului: instrument și „purtător” magic	68
Alte obiecte ceremoniale „de putere”	77
Ierburi „sacre” și substanțe psihotrope	86
„Atribuțiile” șamanului: vraci, profet și manipulator al sacralului	90
III ACȚIUNEA	97
Ședința rituală: transă, extaz și vindecare	106
„Călătoria” în lumea spiritelor	116
Zborul magic	120
Șamanul ca psihopomp	126
Șamanul ca tămăduitor	128
Coliba de sudație, spațiu consacrat purificării	132
Fumigațiile	135
Roata medicală: pasajul magic	136
Pietrele magice	138
Gesturile sacrificiale	139
Obiecte ajutătoare cu funcție ritualică	143
Meditația	144
Șamanul și sexualitatea	145
Preot și vrăjitor: poziția socială a șamanului	147

IV CREDINȚA	150
V TIMPUL	164
VI SPAȚIUL	184
Asia	184
Siberienii	185
Buriții	198
Iakuții	202
Tungușii	205
Alți siberieni	206
Mongolii	210
Asia Centrală și Asia Mică	212
Șamanismul chinez	214
Șamanismul coreean	223
Șamanismul japonez	230
Okinawa	252
Șamanismul ainu-șilor	254
Șamanismul în Tibet	254
India	257
Asia de sud-est	260
Polinezia și Oceania	266
Africa	267
Australia	269
Șamanismul european	271
Grecii	272
Celții (Druizii)	290
Șamanismul nord-european. Scandinavii	295
Alți europeni	298
Eschimoșii	301
Șamanismul american	304
America de Nord	304
America de Sud	313
VII PREZENTUL	322
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	343

I

OBIECTUL

Oricât s-ar strădui cineva să situeze șamanismul în rândul religiilor clar constituite, cu doctrine specifice bine individualizate, nu ar avea succes. Șamanismul nu este și nici nu poate fi o religie în adevăratul înțeles al cuvântului. El nu posedă un întemeietor, o doctrină stabilită limpede, referințe scrise (texte) cu conținut teologic și nici ierarhie sacerdotală, lăcașuri de cult sau alte elemente proprii unei religii.

Cu toate acestea, șamanismul, *obiectul* prezentării în lucrarea de față, se exprimă în domeniul religiosului, al necesității perceperii sacrului și al dialogului de nuanță metafizică inițiat între oameni și existențele invizibile, supranaturale, intuite a fi prezente în preajma noastră sub o formă sau alta, fie ca spirite, duhuri, demoni, fantome, fie ca divinități de tot felul.

Dincolo de legătura cam „subțire” care se stabilește între omul înzestrat cu capacități paranormale – șamanul –, pe de o parte, și lumea spiritelor, pe de alta, motivația acestei comunicări speciale este în realitate una de ordin practic, concret. Ea implică obținerea binelui pentru om, a sănătății și prosperității, și evitarea, eliminarea sau înlăturarea împrejurărilor nefavorabile sau chiar malefice pentru

grupările omenești. Cu alte cuvinte, șamanul apelează în activitatea sa la sprijinul lumii de dincolo. El este un intermediar, un mediator între profan și sacru.

S-a afirmat de multă vreme că profeții și inițiații au îngăduința să fie intermediari între om și divinitate. În mod firesc, șamanii, niște inițiați, pe lângă alte calități, au dovedit adeseori că sunt niște profeți.

Unele scrieri definesc șamanismul drept o religie animistă primitivă, bazată pe credința că cei ce o slujesc în folosul oamenilor pot influența spiritele aflate peste tot, în orice element al naturii. O asemenea definiție luminează doar o parte de adevăr.

Nu ne încumetăm, desigur, să propunem aici vreo definiție fără cusur, ci ne vom rezuma să descriem în continuare, pe cât posibil, doar acel tablou atât de mozaicat al șamanismului, așa cum s-a manifestat el peste tot în lume și dintotdeauna.

În realitate, șamanismul nu este mai mult decât un sistem de practici magice, simbolice și spirituale, bazat pe o anumită concepție rezultată din dinamica unor credințe variabile.

Șamanismul este o experiență mistică trăită în religiile indigene și caracteristică lor. Nu trebuie să înțelegem prin aceasta că șamanul este sau a fost doar un mistic: el s-a manifestat mai mult ca un apărător și un păstrător al învățăturilor (experiențelor) tradiționale ale tribului său.

Diversificarea șamanismului, cum se va vedea, s-a manifestat neîncetat. Multiplicarea înfățișării lui a depins de condițiile geografice și de momentele istorice în dinamica lor. S-a constatat însă că, între diferitele zone geografice,

șamanismul a reliefat un fapt cât se poate de real, anume existența conexiunilor genetice reciproce cu efect concret asupra asemănărilor și deosebirilor dintre variantele de șamanism apărute. Numeroasele versiuni ale șamanismului au avut ca punct de întâlnire și asemănare o anumită formă de sacralizare a naturii, apropiindu-se astfel de animism. Astăzi, acea atitudine a oamenilor din trecut, care s-a exprimat prin venerarea forțelor ascunse ale naturii, poate fi atractivă și pentru mișcarea ecologistă.

Se înțelege că nu poate fi stabilită nici măcar cu aproximație vechimea șamanismului, a acestui sistem simbolic de mediere între fapăturile omenești și cele supranaturale.

Șamanismul a început să fie observat mai atent și analizat de lumea „civilizată” abia în ultimele trei sau patru secole, dar el a existat cu certitudine din cele mai vechi timpuri, poate din Paleolitic, în formele sale simple, rudimentare, sau poate chiar de la apariția omului pe pământ, așa cum susțin unii cercetători. În întreaga lui complexitate însă, șamanismul „clasic” s-a ilustrat abia la vremea constituirii societăților tradiționale din arealul siberian în care existența oamenilor se baza în principal pe vânătoare.

În gândirea șamanică a existat o legătură fundamentală între vânătoare și șamanism. Rădăcinile șamanismului se află în traiul de fiecare zi al vânătorului. Acesta avea nevoie mereu de acțiunea șamanului, aflat în legătură cu spiritele ajutătoare atunci când era în transă, pentru a izbuti o vânătoare de succes, care să-i asigure supraviețuirea. Cum vom vedea, între vânătoare și șamanism, interdependența structurală s-a dovedit ulterior tot mai complexă. S-a adăugat și o alianță matrimonială între lumea spiritelor animalelor,

deci a supranaturalului, și șamanul, omul de legătură. Altfel spus, o înrudire între profan și sacru, spre a se asigura ajutorul primit de oameni în îndeletnicirea lor de vânători.

Socotim, aşadar, că șamanismul poate fi considerat una dintre cele mai vechi forme cunoscute de manifestare a spiritualității. Mircea Eliade afirmă că șamanismul este cea mai veche și mai larg răspândită tradiție ocultă. Michel Perrin definește șamanismul ca unul dintre marile sisteme imaginate de spiritul uman în diversele regiuni ale lumii pentru a da sens evenimentelor și a acționa asupra lor. În sfârșit, Ake Hultkantz prezintă șamanismul ca pe un complex cultural magico-religios întrucât lumea supranaturală este, firește, cea a religiei, ceea ce probează rolul religios jucat de șamanism. Acest fenomen religios și magic arhaic s-a răspândit peste tot în lume și s-a perpetuat până în zilele noastre cu adaptări de necesitate legate de schimbările istorice și sociale, uneori cu poticniri, cu inhibiții, alteori cu reveniri și revigorări, de fiecare dată exprimând nuanțe multiple.

Unele elemente ale șamanismului sunt, evident, arhaice, dar ele s-au adaptat, pe parcursul timpului, la diverse structuri religioase. Componentele structurale ale șamanismului au precedat variatele religii de mai târziu, însă nu au putut acoperi în întregime viața religioasă a vreunei comunități. Poate că nu este hazardat să apreciem că aproape toate religiile cunoscute și culturile apărute își regăsesc rădăcinile în șamanism, ceea ce îi confirmă universalitatea. Dar nu numai atât. Șamanismul, fiind cel mai vechi sistem de cunoaștere a lumii, în mare, și a sinelui, în mic, a facilitat încă din vremurile ancestrale conștientizarea valorii existenței omenești, manifestându-se astfel, la mo-

dul spiritual, cu mult înainte de a fi apărut și a se fi conturat instituțiile religioase sau politice.

Excurs etimologic

Termenul „șamanism” a intrat în folosința limbilor de largă circulație prin intermediul limbii ruse, mulțumită protopopului Avacum Petrov Kondatiev (1620-1682) aflat în slujba catedralei din Kazan. Dintr-o curiozitate explicabilă pentru un cleric al acelor vremuri, el a făcut unele observații elementare de ordin etimologic, social și religios asupra populației tunguse din Siberia. Atunci a preluat și termenul de *șaman*. Noțiunea s-a răspândit în mod firesc de la sfârșitul secolului al XVII-lea încolo în toată Siberia, a trecut apoi în nordul și centrul Rusiei asiatice, ulterior în Tibet, Nepal, Laponia, precum și în teritoriile amerindiene. A fost preluat desigur în limbile europene, în franceză ca *chaman*, cuvânt apărut oficial după anul 1842, iar în engleză redat ca *shaman*.

Lingviștii au încercat să identifice adevărata origine (sursă) a cuvântului *șaman*. O variantă îndoielnică a oferit-o teoria potrivit căreia termenul sanscrit *śramaṇa*, cu sensul de „ascet”, a trecut din India în Tibet și apoi în Siberia. Prin corupție fonetică, el ar fi devenit *saman*. Greu de crezut! În limba pali a vechilor indieni mai aflăm însă și cuvântul *samana*, „plimbat” și el din țara de origine spre Siberia populației tunguse, odată cu negustorii călători sau clericii (călugării) de odinioară rătăciți în pelerinaje nesfârșite, dar nu s-au găsit argumente convingătoare pentru a-l apropia ca sens de noțiunea tungusă *saman*.

În realitate, în limba populației *evenk*, o limbă tungusă siberiană, există în circulație încă și azi, în Regiunea Autonomă Mongolia Interioară din China, cuvântul *saman*. El are ca rădăcină lingvistică altaică verbul *sam*, cu înțelesul de „a se agita”, „a-și mișca picioarele”. Limba *evenk* mai este vorbită în Mongolia și în Rusia asiatică unde trăiește etnia respectivă. De notat ar mai fi că populația *evenk*, care își spune *solon*, practică, într-o armonie tacită, pe lângă șamanismul de bază, religiile budismul lamaist și creștinismul ortodox.

Practic, sensurile cuvântului *saman* din dialectul tungus siberian ar fi „a dansa”, „a se agita”, „a fi jucăuș” sau „om excitat”, „om frenetic”, „om care tremură”, „om aflat în transă”. În limba tungusă, cuvântul *saman* a mai căpătat și sensul, semnificativ pentru noi, de „cel care călătorește între lumi”, adică tocmai acela definitoriu pentru comportamentul șamanului atunci când se află în transă.

Personajul „șaman” este denumit în chip variat în funcție de regiunea geografică sau de etniile posesoare de limbi ori dialecte proprii. În nordul Siberiei, iakuții folosesc cuvintele *ojun* (săritor, dansator) pentru șamanul bărbat și *udoyan* pentru femeia șaman. Buriatii au cuvintele *udayan* și *boo* pentru șaman, iar expresia *boo murgel* desemnează „înfruntarea șamanului”. Populațiile mongole posedă o întreagă suită de termeni pentru a-l numi pe șaman: *büge* (*boga*), *bü*, *bögö*, *udagan* și *kami*. Turco-tătarii altaici folosesc cuvintele *kam* și *gam*. În limba rusă, întâlnim verbul *kamliti* pentru „a șamaniza” și substantivul *kamlanie* pentru „ședința șamanică”. Eschimoșii inuiți au cuvântul *angakkut* pentru șaman. În China, întâlnim cuvintele *wu*, *cha-men* (o corupție

fonetică după *saman*) și verbul *tao-shen* (țopăire în fața spiritelor) pentru „șamanism”. Huronii desemnează șamanul prin *arendivannen*, irochezii prin *agotsinnachen*, cei din Guyana prin *piayé*, iar cei din Guyana Britanică prin *peaiman*. Mulți africani denumesc *nganga* pe șamanul lor. Trebuie știut totuși că în Africa se pomenește mai mult despre vrăjitor decât despre șaman. În Caraibe și bazinul amazonian, găsim termenul *pajé* (*pagé*). Indienii mexicani Huichol îl au pe *mara'akame*. Amerindienii, în general, ca și australienii, folosesc pentru șamani denumirea *medicine-men*, iar cei din America Centrală cuvântul *curandero*, ambele noțiuni cu trimitere la calitatea lor principală, aceea de vindecători.

Șamanism, șaman, șamanitate

Modelul *clasic*, tipic, altfel spus expresia complexă a șamanismului ca fenomen religios, se regăsește la populația tungusă nord-asiatică, la cea din regiunile arctice și din Asia Centrală. Mai jos, în descrierea noastră, ne vom referi pentru început la modelul regiunilor menționate. Nu pare plauzibil ca în trecut să se fi înregistrat vreodată o societate șamanică *pură*, de aceea trebuie gândit întotdeauna la nuanțele și variantele fenomenului.

Înșuririle caracteristice ale șamanismului clasic au fost, desigur, cuantificate încă din secolul al XIX-lea. Înșuruirea lor nu trebuie făcută nicidecum prin utilizarea unei ierarhii rigide a caracteristicilor tipice. Util rămâne să se sublinieze unele mai importante, adică acelea cu adevărat definitorii.

Într-o comunitate, cum ar fi cea tungusă, în care, prin tradiție, șamanismul există ca trăire spiritual-religioasă, de

regulă li se recunosc mai multor indivizi sau doar unuia singur calitățile de șaman, indiferent dacă sunt bărbați sau femei. Se acceptă faptul că șamanul este capabil să comunice nemijlocit cu lumea transcendentă. De acolo el primește din partea spiritelor instruirea necesară și puterea de a-i vindeca pe cei suferinzi și de a practica divinația. Sunt două dintre funcțiile esențiale și deosebit de utile ale șamanului pentru comunitate.

Alegerea sau selectarea unei asemenea persoane nu se face la întâmplare. Viitorul șaman trebuie să aibă ceva special în alcătuirea sau comportamentul lui. El fie prezintă niște malformații congenitale, cum ar fi un număr mai mare de dinți sau de degete, fie se manifestă ca o structură omenească exagerat de sensibilă, agitată și inconstantă în reacții, porniri și impulsuri, sau este posibil să fie chiar un neurastenic ori să sufere de crize comițiale.

Relația acestuia cu spiritele este complexă. Un spirit sau un grup de mai multe spirite îl sprijină sau îl însoțesc în acțiunile sale de tămăduitor activ. Mai mult, el posedă, are de partea sa un spirit protector (ocrotitor), de regulă sub formă de animal sau ca o prezență de sex opus ce poate deveni la un moment dat partenerul lui matrimonial (sexual).

Șamanului i se recunoaște un rol social important, util, în colectivitatea în care trăiește întrucât și-a făcut proba abilităților sale deosebite. Mai întâi de toate, el a fost „descoperit” de spirite încă din copilărie. Apoi, vocația lui șamanică și-a dovedit-o după ce a parcurs cu succes perioada inițiativă foarte dură, așa cum se va vedea în continuare. Supus torturii, îmbolnăvirilor etc., revenit după aceea la starea lui naturală, dar cu dovada biruințelor în toate

încercările, el confirmă alegerea făcută de spirite și se situează în ierarhia tribală deasupra celorlalți.

Detalii despre perioada de inițiere a aspirantului la calitatea de șaman și semnificația probelor parcurse vor fi discutate într-un alt capitol al cărții. Aici ne mulțumim să menționăm că ritul inițiativ se petrece, în primul rând la nivel transcendental, în starea de transă a viitorului șaman. Ulterior, la trezire, el va recurge și la „cățărarea” simbolică pe Arborele Lumii.

Definitiv pentru calitățile șamanului este modul cum comunică nemijlocit cu spiritele. Se crede că, în extazul șamanic sau în somnul său obișnuit, sufletul propriu părăsește corpul fizic și pătrunde în *lumea de dincolo*, unde dialoghează cu spiritele. Rezultatul este mereu același. Șamanul acționează ca un mesager al oamenilor, ca un *medium*, un intermediar între aceștia și spirite.

Caracteristică activității șamanice clasice și desfășurării ritualului este folosirea câtorva obiecte ajutătoare. Mai importante sunt toba, bățul de percuție al tobei, îmbrăcămintea (roba, caftanul) și acoperământul capului, cu toate adăugirile lui decorative, bastonul și huruitoarea metalică. Și asupra acestor elemente vom reveni pe larg la locul potrivit, pentru a le preciza rolul și semnificația lor simbolică.

Ar mai fi de adăugat, tot ca o componentă reprezentativă a șamanismului, prezența obligatorie, în derularea ședinței rituale, a cântatului și recitativului narativ care redau faptele petrecute în timpul „călătoriei” extatice a șamanului aflat în transă. De cele mai multe ori, acestea sunt niște improvizații colorate sonor prin strigăte și imi-

tații ale sunetelor scoase de diferitele animale presupuse a-l fi întâlnit pe șaman în periplul său.

Trebuie specificat aici următorul aspect: dacă numai câteva dintre elementele șamanismului clasic, rezumat mai sus, sunt prezente în ritualurile desfășurate în mediul altor etnii, pe alte meleaguri, la distanță de Siberia tungușilor, manifestările rămân în cadrul larg al șamanismului ca o variantă la fel de valabilă ca și cea de origine. În acest sens, pare mai plauzibil sau mai corect, așa cum am mai spus, să se vorbească despre *șamanisme* și nu doar despre *șamanism*. Probabil că putem înregistra tot atâtea șamanisme cam câți șamanologi sunt. Ideea existenței mai multor șamanisme confirmă faptul că în gândirea omenească s-au înregistrat multiple fațete și numeroase interpretări despre ce este lumea și care sunt temeiurile ei. La fel de bine, în loc de *șamanism*, poate ar fi mai potrivit să vorbim despre *șamanitate*.

După considerațiile cu caracter definitoriu și după trecerea în revistă a etimologiei cuvintelor *șaman* și *șamanism*, apare firească necesitatea de a lărgi sfera cunoașterii obiectului care ne preocupă. Urmează să adăugăm în continuare punctele de vedere extrem de nuanțate asupra șamanismului ca noțiune generală, să punem în lumină detaliile semnificative sesizate de unii observatori, să completăm, pe cât este posibil, întreaga dinamică a acestui exercițiu spiritual al omului.

Șamanismul a fost studiat, desigur, dintr-o perspectivă multiplă, implicând domenii precum religia, antropologia, etnologia, psihologia, sociologia, filosofia, medicina...

În paginile de mai jos, separat, vom analiza șamanismul din punctul de vedere nu numai al *obiectului* în sine, ci și

al *subiectului* implicat, adică al omului-șaman. Nu va lipsi nici analiza șamanismului atât pe orizontala geografică a *spațiului*, cât și pe verticala istorică a *timpului*.

Spaimele omului primitiv resimțite în fața necunoscutului din natură, a creației și a tot ceea ce îl înconjura l-au făcut să-și închipuie că există niște forțe supranaturale, răspunzătoare de cârmuirea și rânduirea întregului. Aceste forțe, imaginate ca zeități sau spirite, nu îi erau, desigur, accesibile. Fie că ele circulau nevăzute peste tot, fie că își aveau lăcașul în orice element al naturii (ceea ce conceptual numim „animism”), în viziunea omului ancestral ar fi trebuit să poată fi abordabile pentru a li se cere protecția, ajutorul în caz de nevoie. În starea de veghe, cea obișnuită omului activ, întâlnirea cu supranaturalul nu era posibilă. Rămânea ca doar în visul din timpul somnului să fie încercată întâlnirea dorită.

Așa cum se găseau acei oameni primitivi, într-un stadiu elementar al organizării lor sociale, adunați în mici grupări (tribale) de nomazi care supraviețuiau din resursele vânatului sau ale culesului spontan, nu a fost imposibil totuși ca gândirea lor abstractă să fie capabilă să închipuie, în afara visului, o nouă cale de acces către fapăturile supranaturale. În acest fel au intuit *extazul*, alunecarea mentală spre starea specială de transă, de conștiință modificată, desprinsă de concretul cotidian. Se înțelege că nu oricine a putut avea atunci însușirea de a atinge extazul în mod spontan sau folosindu-se de metodele aparte descoperite și îmbunătățite treptat în decursul timpului.

Mircea Eliade subliniază ideea că tehnicile arhaice ale extazului sunt acel complex de practici aflat la teme-